

11. Дзеркало тижня. – 2010. – 21–27 серпня.
12. Кононов І. Донбас та Галичина: причини напруженості в стосунках на пошук історичного компромісу // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогоднішня та майбутнє. – Луганськ, 2006. – С.5–27.
13. Погоріла Н. Регіональні поділи в Україні на прикладі політичної культури // Політична культура: теорія, проблеми, перспективи. – К., 2004. – С.63–81.
14. Татаренко Т. Регіональний чинник у формуванні політичної ідентичності / Т. Татаренко // Політичний менеджмент. – 2009. – №4.
15. Оптимальні чинники формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України: соціокультурний вимір [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/monitor/September09/20.htm>
16. Шаповаленко М. Проблеми регіоналізації у процесі становлення консолідованої демократії в Україні / М. Шаповаленко // Розвиток України в регіональній перспективі. – К., 2002.
17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hromadskeradio.org/ru/programs/kyiv-donbas/bolshinstvo-zhiteley-podkontrolnoy-chasti-donbassa-schitaet-sebya-ukraincami>.
18. Индекс результативности российской пропаганды [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=510>

References

1. Putin proschitalsja, ozhidaja raskola mezhdru vostokom i zapadom Ukrainy [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: http://news.eizvestia.com/news_politics/full/453-putin-proschitalsya-ozhidaya-raskola-mezhdru-vostokom-i-zapadom-ukrainy
2. Makejev S. Regional'na specifikacija sociokul'turnyh vidminnostej v Ukrai'ni / S. Makejev // Sociologija: teorija, metody, marketyng. – 2004. – №3.
3. Golovyna N. Nova sociokul'turna real'nist' v Ukrai'ni ta zavdannja kul'turnoi' polityky derzhavy [Elektronnyj resurs] / N. Golovyna. – Rezhym dostupu: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/3021/1/Golovyna.pdf>
4. Zaporozhchenko O. Sociokul'turni aspekty social'noi' vzajemodii' j identyfikacii' v mul'tykul'turnomu regioni / O. Zaporozhchenko // Aktual'ni problemy filosofii' ta sociologii'. – 2015.
5. Nagorna L. Regional'na identychnist': ukrai'ns'kyj kontekst / L. Nagorna. – К.: ІPiEND imeni І. F. Kurasa NAN Ukrai'ny, 2008. – 405 s.
6. Ukrai'na «vtrachaje» meshkanciv okupovanyh terytorij [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://galinfo.com.ua/articles/ukraina_vtrachaje_meshkantsiv_okupovanyh_terytorij_doslidzhennja_233899.html
7. Stepyko M. Vyklyky ukrai'ns'kij identychnosti v umovah zovnishn'oi' agresii' / M. Stepyko // Gileja. – 2015. – №94. – С.423.
8. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://gazeta.zn.ua/socium/hronika-zashedshaya-v-hronika.html>
9. Rymarenko S. Individual'ni ta kolektivni prava. Etnopolitychnyj kontekst / S. Rymarenko. – К.: Svitogljad, 2013. – 245 s.
10. Identychnist' gromadjan Ukrai'ny v novyh umovah: stan, tendencii', regional'ni osoblyvosti. Informacijno-analitychni materialy do Fahovoi' dyskuii' «Formuvannja spil'noi' identychnosti gromadjan Ukrai'ny: perspektivy ta
11. Dzerkalo tyzhnja. – 2010. – 21–27 serpnja.
12. Kononov I. Donbas ta Galychna: prychny napruzenosti v stosunkah na poshuk istorychnogo kompromisu // Stosunki Shodu ta Zahodu Ukrai'ny: mynule, s'ogodennja ta majbutnje. – Lugans'k, 2006. – С.5–27.
13. Pogorila N. Regional'ni podily v Ukrai'ni na prykladi politychnoi' kul'tury // Politychna kul'tura: teorija, problemy, perspektivy. – К., 2004. – С.63–81.
14. Tatarenko T. Regional'nyj chynnyk u formuvanni politychnoi' identychnosti / T. Tatarenko // Politychnyj menedzhment. – 2009. – №4.
15. Optymal'ni chynnyky formuvannja spil'noi' zagal'nacional'noi' identychnosti gromadjan Ukrai'ny: sociokul'turnyj vymir [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.niss.gov.ua/monitor/September09/20.htm>
16. Shapovalenko M. Problemy regionalizacii' u procesi stanovlennja konsolidovanoi' demokratii' v Ukrai'ni / M. Shapovalenko // Rozvytok Ukrai'ny v regional'nij perspektivi. – К., 2002.
17. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://hromadskeradio.org/ru/programs/kyiv-donbas/bolshinstvo-zhiteley-podkontrolnoy-chasti-donbassa-schitaet-sebya-ukraincami>.
18. Indeks rezul'tativnosti rossijskoj propagandy [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=510>

Rymarenko S. Yu., Ph.D., Dc.S., Professor, Chief Researcher, Institute of Political and Ethnic Studies, National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv), rymarenk@ipiend.gov.ua

Transformation of socio-cultural space of Ukraine

The focal point of this article is to analyze the transformation processes of socio-cultural space of Ukraine, their regional and national issues. I study the latest trends, challenges of sociocultural dynamics ambivalence of Ukrainian identity, its national and regional implications.

Keywords: identity, socio-cultural space, socio-cultural similarities and differences, regionalism.

* * *

УДК 94(479.25)

Гай-Нижник П. П.,
доктор історичних наук, академік Української академії наук, завідувач відділу історичних студій, Науково-дослідний інститут українознавства МОН України (Україна, Київ), Hai-Nyzhnyuk@ukr.net

БУДАПЕШТСЬКИЙ МЕМОРАНДУМ: ПЕРЕДУМОВИ І НАСЛІДКИ (НЕ)ГАРАНТІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Відтворюються перебіг та обставини ліквідації українських Стратегічних Сил стримування (ядерної зброї) та підписання Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештського меморандуму), а також їх наслідки для національної безпеки і оборони України.

Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом №Ф72/65–2016 «Історичні передумови та сучасні суспільні наслідки агресії Російської Федерації проти України 2014–2016 років».

Ключові слова: Будапештський меморандум, національна безпека, ядерний потенціал.

«Хто має хороше військо, знайде і хороших союзників»

Ніколо Макіавеллі

Починаючи з 1990-го, надто після проголошення Декларації про державний суверенітет України 16 липня, стало остаточно зрозумілим, що УРСР вже безповоротно здійняла прапор побудови своєї державності. Агонія Радянського Союзу і посилення національно-визвольних рухів не залишали сумнівів у скорому розвалі комуністичної імперії. Проте СРСР не міг зникнути безслідно й цілком логічним, що з його трупа мала постати нова формація і нею могла стати тільки Росія, що на той час була представлена у младоімперських шатах РФСР. Тож, ховаючи в історію Радянський Союз, Україна мала б, за сприятливої нагоди, безболісно й безкровно «розлучитися» і з Російською Федерацією, яка на той час мусила перейматися власними проблемами.

Невдовзі, 19 листопада 1990 р., було підписано й відповідний Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою [12], який набув чинності 14 червня 1991 року. Згідно з ним (Ст. 1) передбачалося, що «Сторони визнають одна одну суверенними державами і зобов'язуються утримуватись від дій, що можуть завдати шкоди державному суверенітету іншої Сторони», а також (Ст. 6), що «Сторони визнають і поважають територіальну цілісність Української Радянської Соціалістичної Республіки і Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки в нині існуючих у межах СРСР кордонах» [12].

24 серпня 1991 р., у День проголошення незалежності України, Верховна Рада прийняла Постанову «Про військові формування на Україні» (№1431–XII), в якій говорилося про створення Міністерства оборони України, усі військові формування, дислоковані на території республіки, підпорядковувалися Верховній Раді України, а урядові України наказувалося приступити до створення Збройних Сил України, Республіканської гвардії та підрозділу охорони Верховної Ради, Кабінету Міністрів і Національного банку України. Проте, вже 28 серпня 1991 р. віце-президент Російської Федерації О. Руцької на чолі офіційної делегації РРФСР прибув до Києва з метою змусити керівництво України відмовитися від щойно проголошеної незалежності, погрожуючи при цьому переглядом кордонів у разі відокремлення України від Росії. Відтоді стало зрозумілим, що з мертвого монстра СРСР на північ і схід від України відроджується нове імперське чудовисько – Росія.

Попри це, 23 грудня 1991 р. було видано Наказ (№4) міністра оборони України К. Морозова «Про організацію безпосереднього управління військами, дислокованими на території України», в якому, зокрема, зазначалося про завдання до 30 грудня 1991 р. створити на базі Київського військового округу оперативну групу Головного штабу МО України й приступити до безпосереднього управління військами, дислокованими на території України. У наказі додавалося, що «приведення військ і сил флоту, що дислокуються на території України, окрім Стратегічних Сил стримування, до бойової готовності здійснювати за рішенням Президента України через міністра оборони України» [29]. При цьому зауважувалося, що зберігалися, до особливого розпорядження, діючі на той час оперативні й мобілізаційні плани. Тобто – старі плани Радянської армії, які достеменно були відомі північним сусідам України – Білорусі та Російській Федерації, які, щоправда, не розглядалися офіційним Києвом як потенційні агресори, навіть попри попередні криваві події у Прибалтиці, Молдові та на Кавказі тощо. Більше того, Кремль зберігав за собою контроль й над стратегічною ядерною зброєю¹ в Україні й командування військово-космічними військами та їхніми оперативними центрами стеження й управління у Залісцях (Хмельницька обл.) та Євпаторії (Крим).

Майже за півроку, 6 квітня 1992 р., міністр оборони К. Морозов подав Президентові Україну Л. Кравчуку Угоду «Про порядок переміщення ядерних боєприпасів з території України на заводські бази Російської Федерації» з метою їх розукомплектування та знищення [23], а також відповідні Протокол і Додаток до протоколу про процедури та діяльність по контролю за знищенням ядерних боєприпасів на підприємствах промисловості Російської Федерації. Вказані документи були підготовлені експертами України та Росії у розвитку положень Алма-Атинської Угоди «Про спільні заходи відносно ядерної зброї» від 21 грудня 1991 р. і Мінської Угоди

між державами–учасниками Співдружності Незалежних Держав² щодо Стратегічних сил від 30 грудня 1991 р. При вивченні документа скидається у вічі неспівставність датування обгрунтованих дат (грудень 1992 р.) й числом подання вищезазначеного листа міністра оборони Президентові України (квітень 1992 р.), які вказують на те, що у листі міністра було невірно вказані дати і навіть назви таких важливих міжнародних угод України, а саме 1992–м роком!

Нагадаю, що згідно з Алма-Атинською декларацією [1], зокрема, передбачалося, що сторони визнають і шанують територіальну цілісність одна одної й непорушність існуючих кордонів. Угодою ж між державами–учасниками Співдружності Незалежних Держав щодо Стратегічних сил³ «до повної ліквідації ядерної зброї» рішення про необхідність її застосування приймалося Президентом Російської Федерації (щоправда, формально «за узгодженням з главами Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, України після консультації з главами інших держав–учасниць Співдружності»). Більше того, у тій угоді зауважувалося, що «на період до повного знищення ядерної зброї, розміщена на території України, знаходиться під контролем об'єднаного командування Стратегічних сил з метою її невикористання і розукомплектування до кінця 1994 р., у тому числі тактичної ядерної зброї – до 1 липня 1992 р.» [18], тобто – у Москві.

23 червня 1992 р. між Україною і Російською Федерацією було укладено Угоду «Про подальший розвиток міждержавних відносин»⁴, якою, зокрема, сторони відзначали, що «зараз у галузі міжнаціональних відносин в Україні і Росії немає підстав для тривоги і взаємних претензій, вони проте укладуть відповідні угоди і вживуть усіх інших заходів, які захищають інтереси осіб українського походження на території Росії і російського походження на території України» (Ст. 9), а також передбачалося «співробітництво у попередженні та урегулюванні конфліктів, які можуть нанести шкоду їх безпеці або іншим чином суттєво торкатимуться їх інтересів» (Ст. 10) [49]. Крім того, обидві держави підтвердили свою відданість існуючим угодам, що визначали статус Стратегічних сил Об'єднаних Збройних

² 8 грудня 1991 р. у Біловезькій Пущі (Білоруська РСР) у результаті переговорів В. Шушкевича, Б. Сльцина і Л. Кравчука – лідери трьох республік Радянського Союзу – Білорусії, Росії, України (без відома Президента СРСР М. Горбачова) підписали Угоду про утворення Співдружності Незалежних Держав (СНД). Україна є однією з держав–засновниць Співдружності Незалежних Держав, але не є державою–членом СНД, як така, що не підписала Рішення про прийняття Статуту СНД.

³ Угоду підписали: Азербайджанська Республіка, Республіка Вірменія, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан, Республіка Киргизстан, Республіка Молдова, Російська Федерація, Республіка Таджикистан, Туркменістан, Республіка Узбекистан та Україна.

⁴ Попри це РФ не припиняла висувати Україні територіальні претензії, які були оформлені офіційними рішеннями вищих державних органів Росії: 21 травня 1992 р. Верховна Рада РФ ухвалила Постанову №2809–1 «О правовой оценке решений государственной власти РСФСР по изменению статуса Крыма, принятых в 1954 году», згідно з якою Постановою Президії ВР РРФСР від 5 лютого 1954 р. «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР» була визнана такою, що «не має юридичної сили з моменту її прийняття»; у грудні 1992 р. 3^ї їзд народних депутатів РФ доручив Верховній Раді РФ розглянути питання про статус Севастополя, і 9 липня 1993 р. на виконання цього доручення ВР РФ Постановою «Про статус міста Севастополя» оголосила федеральний статус міста [14, с. 4].

¹ Термін «Стратегічні сили» означає: об'єднання, з'єднання, частини, установи, військово–навчальні заклади Ракетних військ стратегічного призначення, Військово–Повітряних Сил, Воєнно–Морського Флоту, Протиповітряної оборони, Управління начальника космічних засобів, Повітряно–десантних військ, стратегічної й оперативної розвідки, ядерно–технічної частини, а також сили, засоби й інші військові об'єкти, призначені для управління і забезпечення Стратегічних сил колишнього Союзу РСР.

Сил СНД, а також погодилися продовжити консультації з метою досягнення домовленостей по виконанню взятих на себе зобов'язань відповідно до Договору про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь від 31 липня 1991 р., Лісабонського протоколу від 23 травня 1992 р. і раніше укладених угод щодо стратегічних ядерних сил. Київ і Москва домовилися й про те, що буде створено переговорний механізм на базі державних делегацій для розробки повномасштабного політичного договору з метою розвитку українсько-російських відносин у руслі дружби, співробітництва і партнерства [49].

Так починався шлях України до односторонньої втрати статусу ядерної держави, кроку, що навіть не був по суті підкріплений комплексом стратегічних безпекових заходів, договорів, альянсів, конструкцією замороження й оперативного тактичного відновлення процесу відтворення ядерної програми у випадку зміни геополітичної та військової ситуації навколо України, які б загрожували її національній безпеці й державній незалежності тощо.

Нагадаю, що на початку 1990-х рр. на території України було зосереджено 15% світового потенціалу ядерної зброї (третьої у світі, після США та РФ). У 1991 р. Україна мала ядерний арсенал, що складався 220 одиниць стратегічних носіїв, приблизно з 1900 стратегічних ядерних боєголовок і 2500 одиниць тактичної ядерної зброї. В арсенал входили міжконтинентальні балістичні ракети: 130 одиниць SS-19 і 46 одиниць SS-24 (загалом – 1240 боєголовки), а також 25 одиниць Ту-95 і 19 одиниць Ту-160 – стратегічних бомбардувальників, здатних нести крилаті ракети з ядерними боєголовками. Основна ударна міць ядерного потенціалу України – 46 твердопаливних міжконтинентальних балістичних ракет SS-24 по десять боєголовок кожна – мала дальність польоту понад 10 тисяч кілометрів. Це, з огляду міжнародного права, значило, що відбулися ознаки порушення Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) від 1968 р.

Президент Л. Кравчук у той час (листопад 1992 р.) фактично сповідував невизначеність вимог української сторони. Так, наприклад, під час зустрічі із американськими сенаторами він висловив таке бачення гарантій: «Нехай західні держави зроблять відповідну заяву про те, що Україна й інші держави, які добровільно звільняються від ядерної зброї, мали б гарантії, щоб інші країни не змогли застосувати проти них ядерну силу» [54].

На початку січня 1993 р. до Вашингтона поїхали українські дипломати на чолі із заступником міністра закордонних справ Б. Тарасюком. Через відсутність в МЗС чіткого уявлення про зміст гарантій, американська преса не змогла навіть визначено назвати, за чим саме приїхала делегація. ЗМІ написали, що Б. Тарасюк шукав «щось на зразок формальної декларації високого рівня». За результатами поїздки, писала преса, посадовець стверджував, що задоволений отриманим листом за підписом Дж. Буша, і впевнений, що цей лист допоможе перебороти стурбованість українських законодавців можливістю агресії сусідньої Росії. Приблизно в ті ж дні, у січні 1993 р., свій проект «гарантій» запропонувала Росія, однак МЗС його навіть не передав до Верховної Ради – такими загальними були там формулювання.

Виступаючи на форумі в Давосі на початку лютого 1993 р., Л. Кравчук так прокоментував російський

проект: «Зазначені зобов'язання тільки повторюють загальновізані принципи міжнародного права, зокрема визначені у Заключному акті НБСЄ (1975) і в Паризькій хартії для нової Європи». Однак наступним же реченням, фактично, стверджує, що їх цілком достатньо – якщо їх повторити ще раз: «Але для нас важливо, щоб вони знову були підтверженні у контексті набуття Україною у майбутньому статусу держави, що не володіє ядерною зброєю» [56].

25 лютого 1993 р. Москва надіслала наступний проект «Заяви про гарантії безпеки», в якому знову компілює статті з міжнародних документів, до яких уже й так приєдналися Україна, Росія та інші ядерні держави. Там були загальні формулювання гарантій територіальної цілісності, суверенітету, та наміри вирішувати все лише шляхом переговорів. Свої проекти «надання гарантій безпеки Україні» у травні 1993 р. надіслали МЗС Франції та Китаю. Це також були компіляції статей чинних міжнародних документів, переписування яких нічого нового не додавало. Так, з Кремля писали, що Росія «підтверджує Україні зобов'язання у відповідності з Угодою про створення Співдружності Незалежних Держав визнати і поважати територіальну цілісність України та недоторканність існуючих кордонів в рамках Співдружності», додаючи, що Москва «визнає, що зміни кордонів можуть здійснюватися лише мирними та узгодженими засобами, і визнає своє зобов'язання утримуватися від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави і що ніякі її озброєння ніколи не будуть застосовані, окрім як у цілях самооборони або будь-яким іншим чином у відповідності зі Статутом ООН» [56]. Верховна Рада України такі «гарантії» навіть не розглядала, а вітчизняне МЗС нічого зі свого боку не пропонувало, і відтак розв'язання питання зависло у повітрі.

У листопаді 1993 р. Верховна Рада України проголосувала за ратифікацію Договору СНО, але визначила 13 додаткових умов. Ці умови включали гарантії безпеки, фінансової допомоги для утилізації, компенсації за вже відправлену до Росії тактичну ядерну зброю, а також визнання того, що тільки 36% пускових установок і 42% боєголовок на українській території мають бути ліквідованими. Відтак «ядерний клуб» мав би розширитися, натомість українське керівництво зазнало потужного тиску з боку країн НАТО, зокрема США, а надто – з боку Російської Федерації. Резолюція Ради отримала різку критику з боку США та спровокувала відповідні погрози з боку Росії [9].

Тож у грудні 1993 р. розпочалися переговори щодо Тристоронньої заяви, які було завершено в середині січня 1994-го. У рамках цих домовленостей Україна відмовлялася від ядерної зброї в обмін на гарантії безпеки, фінансової допомоги, а також затвердження графіка реалізації дenuclearизації. Попри невідповідність змісту Заяви усім попереднім умовам Верховної Ради, українські народні депутати погодилися розпочати процедуру ратифікації у лютому 1994 р. та схвалили приєднання України до ДНЯЗ у листопаді цього року [22, с. 12]. Мотивацією послуговувалися не лише потребою фінансових витрат та проблемами обслуговування ядерних об'єктів і техніки, а й т.зв. Чорнобильським аргументом.

Насправді тиск на Україну розпочався іще 1990 року, коли стало зрозуміло, що вона неухильно

досягне державної незалежності, підтвердження чому слугували не лише відцентрові процеси в СРСР, а проголошення Декларації про державний суверенітет та поширення національно-визвольного руху в УРСР. Уже тоді державний секретар США Д. Бейкер назвав серед основних критеріїв, якими керуватимуться США разом з усім західним світом при визнанні нових незалежних держав – «неволодіння ядерною зброєю». Тому, на думку В. Василенка, «щоб Україна стала суверенною державою, а її незалежний статус визнав увесь світ, було потрібно позбутись ядерної зброї» [5, с. 11]. А в жовтні 1991 р. газета «Московские новости» на першій шпальті опублікувала інформацію з кулуарів російського керівництва про те, «що обговорювався превентивний ядерний удар по Україні. Єльцин сказав, що він обговорював цю можливість з військовими» [24]. Про факт тиску та шантажу засвідчував й экс-глава МЗС України А. Зленко, який запевняв, що «питання фактично стояло так: або відмова від ядерної зброї й визнання України повноправним членом світового співтовариства, або збереження атомного арсеналу й імовірність міжнародної ізоляції» [59].

В. Горбулін вказує й на іншу складність: «Техніко-технологічні й фінансово-економічні фактори також зумовлювали ухвалення непростих політико-стратегічних рішень. Варто нагадати, що 1999 р. спливали гарантійні терміни для 36 цих МБР, а 2002 р. – інших 10. І якщо українські фахівці-ракетники так чи інакше могли знайти вирішення проблеми підтримання в робочому стані стратегічних ракетних носіїв (техніко-технологічна база в нас була, хоча подібні роботи вимагали відповідного фінансування, якого не було), то ситуація з ядерними зарядами була значно складнішою. Адже ядерні заряди проектували, виготовляли та обслуговували підприємства, розташовані в Росії – державі, яка вимагала передачі їй цих зарядів. Самі ядерні заряди мають обмежений час для використання і після закінчення гарантійних термінів зберігання мають бути ретельно обстежені, після чого ухвалюється рішення або про продовження їхнього ресурсу (із заміною частини електронних компонентів), або про регенерацію їхньої ядерної «начинки». При цьому закінчення гарантійних термінів для деяких боеголовок розпочалося вже 1993 року, а окремі боеголовки навіть почали «дихати» – у них критично підвищилася температура» [9].

Саме цим аргументом згодом і пояснював прагнення України до позбуття ядерної зброї Л. Кравчук, який запевняв: «Якби ми чекали до 1998-го року, то стали б заручниками ще страшнішого Чорнобиля, ніж пережили. Ніхто ядерних боеголовок у нас не взяв би через страх їх розчленувати, а куди нам з ними було дітися? Тому альтернативи в нас не було, повірте мені. Ми не готові були виготовляти боеголовки, щоб їх замінити, не мали жодної інфраструктури для використання та заміни ядерної зброї» [3].

Тогочасне керівництво України, Президент Л. Кравчук та його наступник Л. Кучма (комуністично-партійний ідеолог і «червоний» директор з системи радянського ВПК відповідно) практично без опору, якщо не вважати за такий дріб'язковий торг за хвилеві грошові асигнування, що більше схожі на міжнародний хабар, погодилися на знищення ядерних щита і меча держави Україна. Наголошу на тому, що тактичну ядерну зброю було виведено з території держави ще у 1992 році! Крім

того, російській стороні було передано також стратегічні бомбардувальники, здатні перевозити ядерну зброю. Тож на початку січня 1994 р. між Україною, Росією та США було досягнуто угоди про передачу ядерної зброї під контроль російського командування. У січні 1994 р. у Тристоронній заяві президентів України, РФ і США наша держава офіційно підтвердила прагнення до повного ядерного роззброєння. У 1994 р. Україна приєдналася до Договору з нерозповсюдження ядерної зброї як без'ядерна держава та, передавши свої ядерні боеголовки в Росію для ліквідації, остаточно звільнилася від ядерного потенціалу у 1996-му.

Правовий шлях до остаточного набуття без'ядерного статусу Україною сухими законодавчими актами виглядає наступним чином: Заява Верховної Ради України «Про без'ядерний статус України» (1697–12) від 24 жовтня 1991 р., Постанова Верховної Ради України «Про додаткові заходи щодо забезпечення набуття Україною без'ядерного статусу» від 9 квітня 1992 р., Постанова Верховної Ради України «Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (840_050), підписаного у Москві 31 липня 1991 р., і Протокол до нього, підписаний у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 р.» (3624–12) від 18 листопада 1993 р. і Постанова Верховної Ради України «Про виконання Президентом України та Урядом України рекомендацій, що містяться у пункті 11 Постанови Верховної Ради України Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у Москві 31 липня 1991 р., і Протокол до нього, підписаний у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 року».

В «Основних напрямках зовнішньої політики України», схвалених Верховною Радою 2 липня 1993 р., у свою чергу зазначалося, що, з огляду на особливості історичного розвитку, геополітичного й гео економічного розташування, українсько-російські відносини є домінантою двосторонніх відносин України з прикордонними державами. У 1993 р. було ухвалено й першу Военну доктрину України, що відображала позаблоковий статус держави. Як згодом, у 2012 році, пояснював В. Чалий, таке декларування було закріплено «через побоювання втягнення у військовий блок на чолі з Російською Федерацією у процесі розмежування компетенцій після розвалу Радянського Союзу. При ухваленні Конституції 1996 р. розділ про позаблоковий статус рішенням експертної групи був вилучений» [43, с. 19]. 3 лютого 1994 р. Верховна Рада України постановляє: Приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року. 16 листопада 1994 р. голова Верховної Ради В. Литвин підписав Закон «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року» [7, с. 421].

30 вересня 1994 р., новий Президент України Л. Кучма надіслав листи до Президентів Росії, США, Франції та Прем'єр-міністру Великої Британії «з пропозиціями щодо укладення багатостороннього (США, Росія, Велика Британія, Франція, Україна) Меморандуму» [56]. 15 листопада 1994 р. про цей факт писало у своїй довідці МЗС, у якій засвідчувало, що саме зовнішньополітичне

відомство погоджувало з української сторони текст, підписаний пізніше в Будапешті: «Виконавчою владою України вживаються необхідні заходи для остаточного узгодження прийнятної для України форми викладення таких гарантій (...) З цього приводу МЗС України провело переговори та консультації з представниками зазначених країн, в результаті яких вдалося вийти на узгоджений текст Меморандуму між Росією, США, Великою Британією та Україною» [56]. Не важко помітити, що цей так званий «узгоджений текст» практично ідентичний до «Заяви про гарантії безпеки», яку півтори роки до того пропонувала Російська Федерація. У цій же довідці МЗС засвідчує, що 7–9 листопада 1994 р. ним було отримано офіційні підтвердження з боку Росії, США та Великої Британії про «готовність підписати текст багатостороннього Меморандуму про гарантії безпеки України у зв'язку з приєднанням нашої держави до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» [56]. Проте, як не дивно, Міністерство закордонних справ України переконувало депутатський корпус з трибуни Верховної Ради, що «надзвичайне політичне значення надання Україні гарантій безпеки полягає у викладенні їх саме у формі багатостороннього міжнародно-правового документу» [56].

Тим не менш, екс-посол США в Україні С. Пайфер роз'яснював з цього приводу, що «коли йшли перемовини про прийняття цього документа в 1994 році, то використовувалися поняття «забезпечення безпеки», але не «гарантій», а відтак «це приводить до непорозумінь» [28]. «Різниця між цими двома поняттями для американської сторони не була важливою, – зауважував пан посол, – тому що для Америки було зрозуміло використання цього терміну, а саме, що американська сторона не стане застосовувати силу в цьому випадку» [28]. Отже, українські дипломати і Президенти або не усвідомлювали деталей і значень дипломатичних термінів та їх значень, у що мало віряться, або ж, з якихось причин, свідомо (під тиском, шантажем чи за інших «спонук») підтримали спрощений варіант документа, який мав доленосу вагу для держави Україна та її національної безпеки. Варіант – що дивним чином був подібним до кремлівських проектів і який залюбки сприйняли усі ядерні велетні політичного Олімпу, умивши руки й уникнувши юридично-політичної, проте не історичної, відповідальності.

5 грудня того ж, 1994-го, року у Будапешті було підписано Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум) / Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons). Зазначений документ було підписано Президентом України, Росії та США – Л. Кучмою, Б. Єльцином і Б. Клінтоном, – а також Прем'єр-міністром Великої Британії Дж. Мейджором під час засідань Саміту НБСЄ/ОБСЄ в Будапешті. Окрім трьох згаданих ядерних держав, дві інші, що є також постійними членами Ради Безпеки ООН, – Китай та Франція – офіційно висловили схожі гарантії, але формально не підписували Будапештського меморандуму (уряд КНР обмежився заявою від 4 грудня 1994 р., а Франція – Декларацією із супровідним листом Президента Ф. Міттерана від 5 грудня 1994 р.). Безперечно, це аж ніяк не сприяло зміцненню правових основ цього документа, який навіть не набув статусу Угоди.

Згідно із Меморандумом Росія, США та Великобританія, «беручи до уваги зобов'язання України ліквідувати всю ядерну зброю, що знаходиться на її території, у визначений період часу» підтверджували таке:

«1. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України.

2. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують їх зобов'язання утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, і що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, крім цілей самооборони або будь-яким іншим чином згідно зі Статутом Організації Об'єднаних Націй.

3. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ утримуватися від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким чином отримати будь-які переваги.

4. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують їх зобов'язання домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй з метою надання допомоги Україні як державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, в разі, якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї.

5. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують щодо України їх зобов'язання не застосовувати ядерну зброю проти будь-якої держави-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, крім випадку нападу на них самих, їхні території чи їхні підопічні території, їхні збройні сили або на їхніх союзників з боку такої держави спільно або в союзі з державою, яка володіє ядерною зброєю.

6. Україна, Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки будуть проводити консультації у випадку виникнення ситуації, внаслідок якої постає питання стосовно цих зобов'язань» [4].

1 червня 1996 р. останній ешелон з приблизно 200 ядерними боеголовками стратегічної зброї назавжди залишив територію України. Загалом, з березня 1994 р. по червень 1996 р. з території України було вивезено до Росії близько 2 тисяч ядерних боеприпасів стратегічних комплексів. З урахуванням тактичної зброї на російську територію всього було переміщено близько 5 тисяч ядерних боезарядів. Тож, у підсумку, весь комплекс ядерного роззброєння України було завершено у 1996 р., ядерні боеголовки України було передано в Росію до 21 травня 1996 року¹. До січня 2002-го всі стратегічні бомбардувальники на українській території було демонтовано, передано Російській Федерації або перетворено для невійськового використання, усі міжконтинентальні балістичні ракети (МБР) було ліквідовано або в розібраному вигляді очікували ліквідації, а пускові установки МБР знищили. Загалом Україна отримала понад 500 мільйонів доларів американської фінансової допомоги для утилізації за програмою Нанна-Лугара зі зменшення загрози, яку спричинює зброя масового знищення [22, с. 13]. Останню ж шахтну пускову установку міжконтинентальних балістичних ракет РС-22 (SS-24) було знищено у 2001 році [19; 22, с. 6].

Це був не лише безпрецедентний випадок в історії, а й, як видно з вищенаведених документальних матеріалів, логічним завершенням попередньої політики українського та російського керівництва щодо позбавлення України ядерних стратегічних й тактичних озброєнь (не виключено, що й внаслідок таємних домовленостей), що суттєво підривали обороноздатність держави й послабили позиції України на міжнародній арені. Більше того, цей Меморандум навіть не є міжнародним договором, оскільки не має юридично зобов'язуючої сили: парламенти країн-гарантів його не ратифікували, хоча й, з іншого боку, у прикінцевих положеннях цього документа зафіксовано: «Цей меморандум набуває чинності з моменту підписання» і тому не потребує ратифікації...

Варто також зазначити й на тому, що серед гарантій/зобов'язань Меморандуму є такі: поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України; утримуватися від загрози силою чи її застосування проти територіальної цілісності та політичної незалежності України... ніякі озброєння ніколи не будуть використані проти неї, окрім випадків самооборони; утримуватися від економічного примусу тощо [4]. Наприкінці лютого – у березні 2014 р. Росія порушила ці міжнародні гарантії військовою окупацією й анексією Кримського півострова та своєю агресією на Донбасі. Водночас, варто зауважити, що формально з правової точки зору інші підписанти Меморандуму не порушили своїх зобов'язань щодо України, проте юридично (відповідно до засад Меморандуму) не мають підстав і змоги збройним шляхом протидіяти Російській Федерації.

Як стверджує колишній посол США в Україні, а нині політолог-науковець С. Пайфер, питання вибору терміна – «guarantees» чи «assurances» – викликало дискусію під час переговорів. Перший термін вико-

ристовували для надання гарантій членам НАТО, що передбачає військові зобов'язання. Але американська адміністрація не була готова надавати Україні будь-які військові зобов'язання, тим більше, було зрозуміло, що сенат не забезпечить можливість ратифікації договору з такими жорсткими зобов'язаннями. Тож, за свідченнями С. Пайфера, Меморандум планували як політичну угоду, який передбачав «запевнення, але не військові гарантії» [61]. Разом з тим не можна не погодитися із думкою аналітика Free Voice IAC Т. Біляком у тому, що водночас слід відверто визнати, що українська дипломатія у 90-х роках, перебуваючи в полоні ілюзій щодо початку нової ери в міжнародних відносинах, не спромоглася повною мірою виконати своє головне завдання – «забезпечення національних інтересів і безпеки України» [3].

Зауважу також на тому, що Російська Федерація ще до початку російсько-української війни у 2014 р. неодноразово порушувала Будапештський меморандум, що безпосередньо було виявлено шляхом здійснення економічного тиску на Україну, зокрема щодо поставок енергоносіїв, введення необґрунтованих обмежень на український експорт окремих видів сільськогосподарської та іншої продукції й, власне, наприкінці 2003 р., коли відбувалися події навколо української коси Тузла в Керченській протоці. Проте усе це не стало ані уроком, ані попередженням, ані спонукую українському керівництву та політичному заміслитися над проблемою обороноздатності держави, які обмежилися певними роздумами й дискусіями в експертному середовищі (серед таких осіб, зокрема, були В. Горбулін, О. Чалий, В. Василенко та ін.).

Між тим, Російська Федерація продовжувала закріплювати свою військову присутність в Україні, паралельно зміцнюючи свої впливи на офіційний Київ й послаблюючи збройний потенціал українських збройних сил. У 1996 р. спільна українсько-російська комісія здійснила оцінку вартості кораблів Чорноморського флоту. Україна отримала їх на 258358 млн., Росія – 934809 млн. доларів США. Було також визначено вартість берегових об'єктів, орендна плата Росією за їх використання та оренду землі. Севастополь визначено базою Чорноморського флоту Росії, вона ж взяла на себе певні зобов'язання щодо вирішення соціально-економічних проблем цього міста.

28 травня 1997 р. було заключено Угоду між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України. У ній, поміж іншим, зазначалося, що «Російська Сторона зобов'язується не мати ядерної зброї в складі Чорноморського флоту Російської Федерації, який знаходиться на території України» (Ст. 5), а також, що «військові формування здійснюють свою діяльність в місцях дислокації відповідно до законодавства Російської Федерації, поважають суверенітет України, додержуються її законодавства та не допускають втручання у внутрішні справи України» (Ст. 6). Серед інших статей з історичної ретроспективи варто згадати й про те, що російська Сторона зобов'язувалася відшкодовувати шкоду, «яка може бути завдана діями або бездіяльністю військових формувань чи особами з їхнього складу під час виконання ними службових обов'язків громадянам або юридичним особам України, громадянам або юридичним особам третіх держав, які знаходяться на території України, в розмірах, установлених на підставі претензій, пред'явлених

¹ Варто зауважити, попри позбуття ядерної зброї, Україна загалом не втратила. У її розпорядженні залишилася потужна ядерна енергетика і промисловість, а також розвинуті окремі технологічні «переділи» (елементи) ядерно-паливного циклу (окрім «чутливих» – ізотопного збагачення урану та переробки відпрацьованого ядерного палива).

відповідно до законодавства України» (Ст. 18). За справами ж про злочини, скоєні особами, які входили до складу російських військових формувань у Криму, або членами їхніх сімей на території України, мало б застосовуватися законодавство України і діяти суди, прокуратура та інші компетентні органи України (Ст. 19). Угоду було укладено на 20 років, відлік яких вівся з дати початку її тимчасового застосування; термін дії Угоди мав автоматично продовжуватися на наступні п'ятирічні періоди, якщо жодна із Сторін не повідомить письмово іншу Сторону про припинення дії Угоди не пізніше ніж за один рік до закінчення терміну її дії [50]. Того ж дня у Києві було підписано Угоду з Чорноморським флотом. Розрахунок за використання об'єктів в Криму Росія здійснювала шляхом щорічного зменшення державного боргу України перед Росією на суму 9779 млн. доларів.

31 травня 1997 р. між Україною і Російською Федерацією було укладено Договір «Про дружбу, співробітництво і партнерство». Він за своєю договірно-правовою основою може вважатися стрижневим документом двосторонньої співпраці між Києвом і Москвою у довоєнний період. Ним, власне, передбачалося, що Високі Договірні Сторони відповідно до положень Статуту ООН і зобов'язань по Заключному акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі поважають територіальну цілісність одна одної і підтверджують неприступність існуючих між ними кордонів¹. Обидві держави зобов'язувалися будувати власні взаємини на основі принципів взаємної поваги суверенної рівності, територіальної цілісності, неприступності кордонів, мирного врегулювання спорів, незастосування сили або загрози силою, включаючи економічні та інші способи тиску, права народів вільно розпоряджатися своєю долею, невтручання у внутрішні справи, додержання прав людини та основних свобод, співробітництва між державами, сумлінного виконання взятих міжнародних зобов'язань, а також інших загально визначених норм міжнародного права.

Важливим, з огляду на російсько-українську війну, розв'язану Кремлем 2014 року, є обопільне твердження з 1997 року, що добросусідство і співробітництво між ними є важливими факторами підвищення стабільності і безпеки в Європі та в усьому світі, а відтак вони здійснюватимуть тісне співробітництво з метою зміцнення міжнародного миру і безпеки. Крім того, Москва та Київ стверджували, що живають необхідних заходів для того, щоб сприяти процесу загального роззброєння, створенню та зміцненню системи колективної безпеки в Європі, а також посиленню миротворчої ролі ООН і підвищенню ефективності регіональних механізмів безпеки [17, с. 51–58].

Більше того, статтею 7 визначалося, що в разі виникнення ситуації, яка, на думку однієї з Високих Договірних Сторін, створює загрозу миру, порушує мир або зачіпає інтереси її національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності, вона може звернутися до іншої Високої Договірної Сторони з пропозицією невідкладно провести відповідні консультації. Сторони

¹ Нагадаю принагідно, що в Основноположному акті НАТО–Росія від 1997 р. члени Альянсу для заспокоєння Росії з приводу її побоювань щодо розширення НАТО на схід декларували, що не будуть розміщувати значні військові потужності, включно з тактичною ядерною зброєю, на території нових країн – членів із Центрально–Східної Європи і Балтії, оскільки не мають відповідних «підстав, намірів чи планів» (т.зв. принцип трьох «ні»).

мали б обмінюватися відповідною інформацією і при необхідності вжити узгоджених або спільних заходів з метою подолання такої ситуації, а також докласти зусиль до того, щоб врегулювання всіх спірних проблем здійснювалося виключно мирними засобами, і співробітничати у відверненні та врегулюванні конфліктів і ситуацій, які зачіпають їхні інтереси.

Наголошу, що Договір було ратифіковано Верховною Радою України 14 січня 1998 р. [31], Державною Думою РФ 2 березня 1999 р. [36, с. 1159], а його статті підтвердженні Конституційним Судом РФ, який припинив провадження у цій справі (через запит 157 депутатів Держдуми в частині підтвердження неприступності існуючих кордонів між державами), зважаючи на те, що набув чинності Федеральний Закон від 2 березня 1999 р. (№42–ФЗ) «Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Російською Федерацією і Україною», що був прийнятий Державною Думою 25 грудня 1998 року² та схвалений Радою Федерації 17 лютого 1999 року.

При цьому українській політичній верхівці уже тоді слід було згадати демарш російських парламентарів та їхню риторику. Противники підписання Договору підняли гвалт про зближення України з НАТО та ЄС, а після його ратифікації почалися протести з мотивів, що цей документ закріплює за незалежною Україною внутрішні адміністративні кордони Радянської України. Не варто було б забувати, що обіцяв у разі ратифікації Договору депутатам (а його противників там була більшість!) з трибуни Ради Федерації колишній міністр іноземних справ РФ І. Иванов, а саме: що Росія разом з Україною будуть використовувати Керченську протоку і води Азовського моря. Чи міркували над цими словами у Києві й чи аналізували сенс такої позиції Москви? А позиція Росії полягала (і полягає) у тому, аби Керченській протоці та Азовському морю надати статус внутрішніх вод Росії та України, а відтак й спільно використовувати косу Тузла, яка час від часу в силу звичайних природних змін стає островом. І росіяни не мали наміру відмовлятися від цієї мети, незалежно від договорів про дружби чи кордони тощо.

Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон [13] від 28 січня 2003 р. було ратифіковано Україною 20 квітня 2004 р. [32] та Російською Федерацією 22 квітня 2004 р. [25]. Відповідно до нього Сторони визначили проходження державного кордону між Україною та Російською Федерацією. Однак і після підписання Договору між Україною і Росією не були до кінця узгоджені лінії міждержавного кордону в Азовському морі та Керченській протоці (про що й йшлося вище). Найбільш гостро ця проблема проявилася у жовтні 2003 року. Росія в односторонньому порядку з боку Таманського півострова почала споруджувати дамбу в напрямку українського острова Тузла. Цей острів має площу 35 га, його довжина 6,5 км, ширина – 500 м, відстань від острова до українського берега – 4 км, до російського 5,5 км.

У цьому конфлікті, до речі, яскраво виявилися й недоліки Будапештського меморандуму, позаяк механізму забезпечення зазначених у ньому гарантій

² У 1998 р. між Україною і Росією було підписано Договір «Про економічне співробітництво і міжнародну програму розвитку економічних зв'язків на 1998–2007 рр.».

через проведення консультацій застосувати було просто неможливо. Спроба України реалізувати шостий пункт Меморандуму виявилася невдалою, позаяк тоді, як зазначає В. Василенко, «ядерні держави–гаранти взагалі відмовилися від проведення консультацій» [5, с. 11]. Тобто, як додає Т. Біляк, попри задекларований цим пунктом механізм під час згаданої кризи, Україні не вистачило політичної ваги навіть для того, щоб розпочати процес консультацій [3].

Конфлікт набув такого загострення, що тільки втручання Президентів України і Росії Л. Кучми і В. Путіна дозволило його владнати. Росія припинила будівництво дамби за 180 метрів від острова. Наслідком твердої та рішучої позиції Президента України Л. Кучми Російська Федерація не лише змушена була на ціле десятиліття відкласти свої плани щодо збройної експансії проти України взагалі й окупації Криму зокрема. Іншим компромісним розв'язанням «тузлинського вузла» стало підписання 24 грудня 2003 р. Договору про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки [16] – саме те, чого й прагла Москва.

Чи розв'язало це проблему? Ні. Попри те, як вищезгадуваний Договір, як і закон РФ (№4731–1) однозначно визначають острів Коса Тузла як частину території України, Кремль не змінив свої наміри. Про це свідчило й те, що 2005 р. з федерального бюджету було виділено 110 млн. руб. на відновлення коси Тузла (після робіт 2003–2004 рр. її довжина збільшилася удвічі), а також заява МЗС РФ про фактичне ігнорування власного ж закону про тимчасові кордони з державами СНД та ст. 2.3 Договору «Про дружбу, співробітництво і партнерство між Російською Федерацією та Україною» [27]. У чому інтерес, окрім імперських амбіцій та геополітичного бажання контролювати Керченську протоку, внаслідок чого Азовське море по суті перетворюється на внутрішнє море Росії? Альтернативні джерела нафти та газу на перспективних просторах мілкого Азово–Керченського басейну (в акваторії Азовського моря відкрито 120 таких джерел), які можна дешево видобувати тощо. Ну і ще щільніший вплив на Крим. Зрештою, окупацією півострова у 2014 р. Росія за допомогою сили оптом «вирішила» ці питання.

Проте чи мало б це загострення стати несподіваним для України, коли б політики та аналітики МО України пам'ятали про істерію щодо приналежності острова Тузла в Росії іще у 1997 році, а також про риторику московського політикуму з цього приводу напередодні підписання й подальшої ратифікації у грудні 1998 р. Договору «Про дружбу, співробітництво і партнерство» між Російською Федерацією та Україною? І запитання це не риторичне!

Разом з тим важливо звернути увагу й на те, що того ж 2003–го року Російською Федерацією було вироблено нову стратегію національної безпеки про право застосування превентивного удару в разі будь-якої загрози ззовні. При цьому серед вагомих кластерів військово–політичного тиску й превентивної атаки ставилося завдання домінування в СНД (а відтак і на пострадянському просторі) та далеко за межами колишніх радянських республік. Чи зважили на це політики України та інших держав? Очевидно, що – ні, позаяк їх мав би застерегти й той факт, що ще у 1993 р. Росія у своїй військовій доктрині не підтвердила декларованого Радянським Союзом зобов'язання не застосовувати ядерну зброю першою.

Логіка Кремля вже тоді полягала у тому, що відмова від застосування ядерної зброї першими суперечить головній тезі, відповідно до котрої ця зброя розглядається не як засіб ведення війни, а як засіб стримування можливого агресора. Тож у зовнішньополітичній концепції від 2003 р. Москва демонстративно заявила про власне право застосування превентивного удару без попередження і без згоди міжнародних структур. З липня 2007 р. РФ запровадила односторонній мораторій на виконання Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСС), що фактично призвело до ліквідації найбільш дієвого механізму контролю над звичайними озброєннями в Європі. Більше того, до переліку завдань Стратегії національної безпеки Російської Федерації до 2020 року, затвердженої указом Президента РФ Д. Медведєва у травні 2009 р., між іншими, з'явився пункт про можливість використання енергоресурсів як засобу шантажу інших країн задля досягнення стратегічних цілей Росії [38; 52].

Чи не зазнала на собі цієї стратегії Україна – відповідь очевидна, як на поверхні є й факт військово–політичної короткозорості українського державного керівництва за усе десятиліття від 1990–го по 2010–й і в наступні роки, обмеженість їхнього стратегічного мислення, нездатність об'єктивно усвідомлювати реальні загрози державній безпеці України, відсутність уміння мислити державницькими категоріями в умовах новітніх викликів та брак хисту пошуку і прийняття раціонально–системних рішень на рівні політиків ХХІ століття, як у поточний час, так і з огляду на довгострокову перспективу...

У 2009 р. напередодні 15–ї річниці Будапештського меморандуму в українському парламенті та експертному середовищі відбувалася дискусія щодо необхідності ратифікації Меморандуму, надання йому статусу політико–правового документа або прийняття іншого документа «зобов'язуючого характеру з гарантування безпеки України». У квітні 2009 р. голова Верховної Ради України В. Литвин виступив за надання Будапештському меморандуму щодо гарантій безпеки України статусу «політико–правового документа». За словами В. Литвина, необхідно, щоб цей документ був підписаний «на офіційному рівні й ратифікований парламентами відповідних країн для того, щоб ці гарантії не лише були задекларовані, а щоб вони виконувалися». Він переконував, що Україна повинна принциповіше ставитися до виконання відповідних гарантій: «Україна свої зобов'язання виконує, як, наприклад, щодо закриття ЧАЕС, а інші високі сторони своїх зобов'язань не виконують, або виконують їх в урізаному вигляді». Водночас В. Литвин вважав, що прийняття «такого документа зобов'язуючого характеру щодо гарантування безпеки України зніме проблему щодо НАТО» [20].

27 серпня 2009 р. Тернопільська обласна рада прийняла заяву до Президента України, прем'єр–міністра України, спікера Верховної Ради та Посольства Російської Федерації в Україні й зв'язку зі зверненням президента Російської Федерації до Президента України. «Ми, депутати Тернопільської обласної ради, висловлюємо глибоке обурення зверненням Президента Росії Дмитра Медведєва на адресу української влади з безпідставними звинуваченнями. Це прояв неповаги до української нації та інформаційна підготовка московської експансії в Україну напередодні президентських виборів», – йшлося у зверненні. Депутати заявляли, що «в протистоянні з

Москвою Україна не почула жодного рішучого слова на свою підтримку з боку інших держав-гарантів: США і Великобританії», а також, що ці держави жодного разу не відреагували на погрози, економічний та інформаційний тиск на Україну з боку Кремля [41]. У зв'язку з цим, Тернопільська облрада вимагала від влади України заявити про розірвання Будапештського меморандуму 1994 р., відновити ядерний статус України, припинити участь України в СЕП, вийти з СНД, а також вивести російські війська з Криму. Крім того, депутати вимагали забезпечити фінансування Збройних Сил України на рівні 4% ВВП, забезпечити негайне створення широкої мережі резервістів і прискорити перехід армії на професійну основу. Третім пунктом вимог було прийняття закону про лоботристання. Тернопільська облрада також вимагала, аби Служба безпеки України негайно здійснила перевірку вищих посадових осіб України та керівництва політичних сил на причетність до співпраці зі спецслужбами Російської Федерації.

1 вересня 2009 р. ідею перегляду Будапештського меморандуму підтримав Президент В. Ющенко під час візиту до Чернівців. «Ці договори, які ми підписували 15 років тому, потрібно замінити двосторонніми договорами з країнами-гарантами», – зазначив Президент і додав, що з США подібний договір уже підписано [58]. Зміст додаткових гарантій, які Україна хотіла б отримати від держав, які підписали Будапештський меморандум, В. Ющенко не деталізував, але підкреслив, що найкращим варіантом для Києва було б приєднання до системи колективної безпеки. Утім, далі слів справа так і не дійшла.

У вересні 2009 р. екс-секретар Ради національної безпеки і оборони України В. Горбулін і доктор політичних наук О. Литвиненко наголосили, що Україні варто скликати міжнародну конференцію для підготовки договору про гарантії безпеки та заміни Будапештського меморандуму. «До участі у конференції варто запросити всі держави-гаранти, а саме – США, РФ, КНР, Францію, Великобританію, а також інші впливові держави, насамперед Німеччину», – зазначили фахівці [57]. Вони наполягали на необхідності трансформування Меморандуму в багатосторонній юридично зобов'язуючий міжнародний договір [21]. Утім, розмови так і залишилися розмовами й на практиці жодних трансформацій не відбулося, перш за все, вочевидь, через відсутність політичної волі серед керівництва України і, перш за все, Президента України В. Ющенка.

Тим не менш, слід визнати, що сьогодні більшість експертів у безпековій галузі схилиються до думки, згідно з якою Будапештський меморандум необхідно трансформувати в юридично обов'язковий договір із чітким механізмом реалізації його положень, бо він виявився нездатним гарантувати територіальну цілісність та безпеку України. Це завдання могло б бути імплементовано на двосторонній основі: шляхом укладення угод про гарантії безпеки на кшталт договорів, підписаних між США й такими державами як Ізраїль, Корея та Японія. Зокрема, Україна могла б юридично закріпити ці домовленості з державами-гарантами своєї безпеки за Будапештським меморандумом (США, Великою Британією, Францією та Китаєм) як у багатосторонньому форматі, так і окремо на двосторонньому рівні. До такого договору можна було б внести й положення щодо різноманітних технічних питань, пов'язаних із безпекою, механізми гарантування

безпосередньо безпеки України, а також глобальної та європейської систем безпеки [35].

Проте у тогочасній Україні політики й надалі продовжували нехтувати питаннями національної безпеки й виробленням її реалістичної стратегії. Тим часом у квітні 2010 р. Росія і США підписали в Празі Договір про скорочення ядерної зброї та її носіїв, обидві держави заявили про гарантії безпеки для України. Невдовзі, під час роботи у Вашингтоні Міжнародної конференції з ядерного роззброєння Президент України В. Янукович зробив заяву про згоду України позбутися високозбагаченого урану (приблизно 100 кг). Така позиція українського керівництва знайшла досить схвальні відгуки як у членів конференції, так і у світової громадськості. Подальшим кроком у політиці В. Януковича у напрямку зближення з Росією була зміна проєвропейського стратегічного курсу й згорання шляху до інтеграції країни у Атлантичну систему безпеки та НАТО, коли у червні 2010 р. Україна оголосила про свою позаблокову політику. Таким чином Київ відмовився від євроатлантичної інтеграції при декларативному збереженні курсу на євроінтеграцію.

У 2010 р. було прийнято ще одне рішення, яке безпосередньо стосувалося питання національної безпеки і оборони. У липні Верховна Рада України з цього приводу прийняла спеціальну заяву і постанову, згідно з якою Кабінет Міністрів був зобов'язаний у тримісячний термін розробити і запропонувати проєкт міжнародно-правового документа, який зміцнював би міжнародно-правові гарантії безпеки України в контексті Будапештського меморандуму 1994 року. Від опозиційних політиків лунали заклики в односторонньому порядку денонсувати Угоду, зокрема, під час Кримської кризи. 19 червня 2013 р. проєкт закону про денонсацію Угоди підтримали 152 народні депутати; 21 березня 2014 року у Верховній Раді повторно було зареєстровано закон про денонсацію Харківських угод. Утім, практичного втілення такі рішення так і не набули.

Загалом же Україна як держава та її національна безпека були захищені і гарантовані не лише Будапештським меморандумом, а й низкою важливих міжнародно-правових актів, а саме: Статутом ООН; Декларацією про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй [10]; Гельсінкським заключним актом 1975 р. (Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі) [15] та десятком інших основоположних документів ОБСЄ; Угодою про створення СНД від 8 грудня 1991 р.; Декларацією про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав-учасниць СНД від 15 квітня 1994 р.; Тристоронньою заявою щодо гарантій безпеки України Президентів США, РФ та України від 14 січня 1994 р.; рамковим Договором про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та РФ від 1997 р.; іншими українсько-російськими двосторонніми договорами й домовленостями, про які йшлося вище; Договором нерозповсюдження ядерної зброї; Хартією Україна–США про стратегічне партнерство від 19 грудня 2008 р. та іншими міжнародними документами і навіть Основоположним актом про взаємні відносини, співробітництво та безпеку між Організацією Північноатлантичного договору та Росією, який було підписано в 1997 р. в Парижі лідерами країн НАТО

й Президентом РФ Б. Єльциним. Цей документ було спрямовано на розбудову «міцного та всеохоплюючого миру в Євроатлантичному регіоні», у ньому зафіксовано вимоги та зобов'язання поважати суверенітет і територіальну цілісність усіх країн, не застосовувати силу чи загрозу силою.

4 грудня 2009 р. у Спільній заяві Президентів Росії та США було також підтверджено позицію щодо незмінності гарантій, зафіксованих у Будапештському меморандумі. Такі гарантії з боку Росії неодноразово було підтверджено в офіційних заявах керівництва МЗС РФ, зокрема у квітні 2010 року.

На початку 2014 року Російська Федерація, розпочавши віроломну війну проти України, порушивши не лише українсько-російські обопільні угоди і договори, а й власне законодавство та низку міжнародно-правових актів, перед усім людством затаврувала себе як держава-агресор і як країна-загарбник, а її політичне керівництво остаточно виявило себе як угруповання міжнародних злочинців і спонсорів світового тероризму.

Список використаних джерел

- Алма-Атинська декларація // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_189
- Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». – К.: НІСД, 2016.
- Біляк Т. Міжнародно-правова оцінка тексту Будапештського меморандуму 1994 р. (частина 1) // Free Voice Information Analysis Center. – 2015. – December 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iac.org.ua/mizhnarodno-pravova-otsinka-tekstu-budapeshtskogo-memorandumu-1994-r-chastina-1/>
- Будапештський меморандум // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_158
- Василенко В. Щоб Україна стала суверенною державою, а її незалежний статус визнав увесь світ, було потрібно побутись ядерної зброї // Український Тиждень. – 2014. – №15 (335).
- Верховна Рада ратифікувала харківські угоди // BBC. – 2010. – 27 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/ukraine/2010/04/100427_rada_ratification_bt.shtml
- Відомості Верховної Ради України. – 1994. – №47.
- Відомості Верховної Ради України. – 2010. – №21.
- Горбулін В. Військово-ядерний тупик: український варіант // Дзеркало тижня. – 2015. – 13 березня.
- Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_569.
- Дипломатический вестник. – 1997. – август. – №8.
- Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою // Лига. Закон. Законодательство Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU90006R.html
- Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_157.
- До другої річниці агресії Росії проти України (20 лютого 2016 року). – К.: НІСД, 2016.
- Заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055.
- Закон України «Про ратифікацію Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки» №1682-IV від 20 квітня 2004 року // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi/>
- Закон України №13/98-ВР від 14 січня 1998 року «Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією» (Великий договір) / Российско-украинские отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998.
- Зібрання чинних міжнародних договорів України: Офіційне видання. – Т.1: 1990–1991 рр. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001.
- Зленко А. М. Дипломатія і політика. – Харків: Фоліо, 2003.
- Литвин хоче, щоб Будапештський меморандум був ратифікований країнами-учасницями // NewsRu.ua. – 2009. – 15 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.ua/arch/ukraine/15Apr2009/memor.html>
- Литвиненко О., Горбулін В. Європейська безпека: можливий шлях послабити виклики та загрози // Дзеркало тижня. – 2009. – №43.
- Лоссовський І. Міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму: договір, обов'язковий для виконання всіма його сторонами. – К., 2015.
- Міністр оборони Президентові України щодо Угоди про порядок переміщення ядерних боєприпасів з території України на заводські бази Російської Федерації (6 квітня 1992 р.) // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1992\(04\)06.weapon.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1992(04)06.weapon.php)
- Независимая газета. – 1991. – 24 жовтня.
- О ратификации Договора между Российской Федерацией и Украиной о российско-украинской государственной границе: Федеральный закон от 22.04.2004 №24-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakonbase.ru/zakony/24-fz-ot-2004-04-22-0-ratifikacii>.
- О ратификации Соглашения между Российской Федерацией и Украиной по вопросам пребывания Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины // Государственная Дума. Официальный сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://asozd2.duma.gov.ru/main.nsf/%28SpravkaNew%29?OpenAgent&RN=363935-5&02>
- Павленко А. Мина замедленного действия // Зеркало недели. – 2005. – 5 августа.
- Платформа. – 2014. – 16 липня.
- Приказ министра обороны Украины «Об организации непосредственного управления войсками, дислоцированными на территории Украины» (23 грудня 1991 р.) // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1991\(12\)23.military.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1991(12)23.military.php)
- Про важке становище, що склалося при формуванні першої на Україні національної бригади (13 серпня 1992 р.) // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1992\(08\)13.nats.brygada.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1992(08)13.nats.brygada.php)
- Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією: Закон України // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/13/98-%D0%B2%D1%80>
- Про ратифікацію Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон: Закон України // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1681-15>.
- Протест проти ратифікації «харківських угод» як тест на зрілість опозиції // Радіо Свобода. Офіційний сайт. – 2010. – 27 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/2026250.html>
- Российско-украинские отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998.
- Святун О., Святун О. Будапештський меморандум та його співвідношення з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї // Віче. – 2014. – №20. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/4405/>
- Собрание законодательства Российской Федерации. – 1999. – №10.
- Стенограма виступів кандидатів у Президенти України В. Януковича та В. Ющенко під час теледебатів на телеканалі «Інтер» (16 листопада 2004 р.) // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2004\(11\)16.teledebaty.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2004(11)16.teledebaty.php)

38. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года (утверждена и введена в действие Указом Президента Российской Федерации №537 от 12 мая 2009 года) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>

39. Таємна дипломатична депеша посла США в Україні В. Тейлора: «Україна: Фірташ розповідає про себе американському уряду» (10 грудня 2008 р.) Wikileaks // Павло Гай–Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2008\(12\)10.Taylor.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2008(12)10.Taylor.php)

40. Таємна дипломатична депеша посла США в Україні Дж. Теффта [Про зустріч і розмову з колишнім Президентом України Л. Кучмою 2 лютого 2010 р.] // Павло Гай–Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2010\(02\)\(.\).Tefft.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2010(02)(.).Tefft.php)

41. Тернопільська облрада вимагає розірвати Будапештський меморандум // Корреспондент.net. – 2009. – 28 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/948837-teropilska-oblrada-vimaga-rozirvati-budapeshtskij-memorandum>

42. Теффт Дж. Україна: Питанням безпеки в перебігу виборчої кампанії надається мало уваги (січень 2010 р.) // Павло Гай–Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2009.Tefft.php>

43. Трансформація національних концепцій безпеки як відповідь на нові глобальні та регіональні виклики і загрози: досвід України та НАТО: зб. міжнар. конф. – К.: НІСД, 2012.

44. Угода між Російською Федерацією і Україною по Чорноморському флоту // Російсько–українские отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998.

45. Угода між Україною і Російською Федерацією про демаркацію українсько–російського державного кордону (написана 17.05.2010 р., ратифікована Україною Законом №2466–VI від 08.07.2010 р., набрала чинності для України 29.07.2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_365

46. Угода між Російською Федерацією та Україною про невідкладні заходи з формування Військово–Морського флоту Росії та Військово–Морських сил України на базі Чорноморського флоту // Російсько–українские отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998.

47. Угода між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту (28 травня 1997 р.) // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_075

48. Угода між Україною і Російською Федерацією про принципи формування ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР (3 серпня 1992 р.) // Павло Гай–Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1992\(08\)03.Chorn.flot.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1992(08)03.Chorn.flot.php)

49. Угода між Україною і Російською Федерацією про подальший розвиток міждержавних відносин від 23.06.92 р. // Ліга. Закон. Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MU92140U.html

50. Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (28 травня 1997 р.) // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_076

51. Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_359

52. Указ Президента Российской Федерации №24 от 10 января 2000 года «О Концепции национальной безопасности» // Агентство военных новостей. – 2000. – 19 января [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/2004/>

53. Указ Президента Украины №1119/2010 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 листопада 2010 року «Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році» (17 листопада 2010 р.) // [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2010\(11\)17.RNBO.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2010(11)17.RNBO.php)

54. Укрінформ. – 1992. – 22 листопада.

55. Харгія Україна–США про стратегічне партнерство, 19 грудня 2008 року // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=840_140

56. Хто любівав Будапештський меморандум? // Висновки. – 2016. – 5 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vysnovky.com/analytics/politics/2479-ho-lobiyuvav-budapeshtskii-memorandum>

57. Що таке Будапештський меморандум і чому він нам не допоможе // Преса України. – 2014. – 2 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uapress.info/uk/news/show/17656/>

58. Ющенко готовий повернути Україні ядерний статус // Обозреватель. – 2009. – 1 вересня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/news/2009/9/1/213049.htm>

59. Як позбулися ядерного «шита» // Львівська Пошта. – 2009. – №10 (748). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lvivpost.net/suspilstvo/n/3127>

60. Joint Statement by President George W. Bush and President Viktor Yushchenko / A New Century Agenda for the Ukrainian–American Strategic Partnership, April 4, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2005/04/20050404-1.html>

61. Pifer S. Ukraine crisis' impact on nuclear weapons [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edition.cnn.com/2014/03/04/opinion/pifer-ukraine-budapest-memorandum/>

62. World Economic Outlook Database / International Monetary Fund. – April, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/01/weodata/index.aspx>

References

1. Alma–Atynska deklaratsiya // Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiynyi sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_189

2. Analitichna dopovid do Schorichnogo Poslannya Prezydenta Ukrainy do Verhovnoi Rady Ukrainy «Pro vnutrishne ta zovnishne stanovysche Ukrainy v 2016 rutsi». – К.: NISD, 2016.

3. Bilyak T. Mizhnarodno–pravova otsinka tekstu Budapeshtskogo memorandumu 1994 r. (chastyna 1) // Free Voice Information Analysis Center. – 2015. – December 13 [Elektronnyi rezhym]. – Rezhym dostupu: <http://iac.org.ua/mizhnarodno–pravova–otsinka–tekstu–budapeshtskogo–memorandumu–1994–r–chastina–1/>

4. Budapeshtskiyi memorandum // Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiynyi sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_158

5. Vasylenko V. Schob Ukraina stala suverennoyu derzhavoyu, a ii nezaleznyy status vyznav uves svit, bulo potribno pozbutyats yadernoi zbroi // Ukrainskyi Tyzhden. – 2014. – №15 (335).

6. Verkhovna Rada ratyfikovala kharkivskiyi ugody // BBC. – 2010. – 27 kvitnya [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.bbc.com/ukrainian/ukraine/2010/04/100427_rada_ratification_bt.shtml

7. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1994. – №47.

8. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2010. – №21.

9. Horbulin V. Viyskovo–yaderniy tpyk: ukrainskyi variant // Dzerkalo tyzhdnia. – 2015. – 13 bereznya.

10. Deklaratsiya pro pryntsyupy mizhnarodnogo prava, scho stosuetsya druzhnikh vidnosyn ta spivrobotnytstva mizh derzhavamy vidpovidno do Statutu Organizatsii Obednanykh Natsiy // Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiynyi sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_569.

11. Dyplomaticheskiy vestnik. – 1997. – avgust. – №8.

12. Dohovir mizh Ukrainskoyu Radyanskoyu Sotsialistychnoyu respublikoyu i Rosiyskoyu Radyanskoyu Federativnoyu Sotsialistychnoyu Respublikoyu // Liga. Zakon. Zakonodatelstvo Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MU90006R.html

13. Dogovir mizh Ukrainoyu i Rosiyskoyu Federatsieyu pro ukrainsko–rosiyskiy derzhavnyi kordon // Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiynyi sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_157.

14. Do drugoi richnytsi agresii Rosii proty Ukrainy (20 lyutogo 2016 roku). – К.: NISD, 2016.

15. Zaklyuchnyi akt Narady z bezpeky ta spivrobotnytstva v Evropi // Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiynyi sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055.

16. Zakon Ukrainy «Pro ratyfikatsiyu Dohovoru mizh Ukrainoyu ta Rosiyskoyu Federatsieyu pro spivrobotnytstvo u vykorystanni Azovskogo moray i Kerchenskoi protoky» №1682–IV від 20 kvitnya 2004 roku // Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiynyi sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi/>

17. Zakon Ukrainy №13/98–BP від 14 sichnya 1998 roku «Pro ratyfikatsiyu Dohovoru pro druzhbu, spivrobotnytstvo i partnerstvo

- mizh Ukrainoyu i Rosiyskoyu Federatsieyu» (Velykiy dogovir) / Rosiysko–ukrainskie otnosheniya: sb. documentov 1990–1997. – M.: MID RF, MID Ukrainy, 1998.
18. Zibrannya chynnyh mizhnarodnyh dogovoriv Ukrainy: Ofitsiine vydannya. – T.1: 1990–1991 rr. – K.: Vydavnychiy Dim «In Yure», 2001.
19. Zlenko A. M. Dyplomatiya i polityka. – Kharkiv: Folio, 2003.
20. Lytvyn khoche, schob Budapeshskiy memorandum buv ratyphikovanyi krainamy–uchasnytsyamy // NewsRu.ua. – 2009. – 15 kvitnya [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.newsru.ua/arch/ukraine/15apr2009/memor.html>
21. Lytvynenko O., Horbulin V. Evropeyska bezpeka: mozhlyvyi shlyakh poslabty vyklyky ta zagrozy // Dzerkalo tyzhnya. – 2009. – №43.
22. Lossovskiy I. Mizhnarodno–pravoviy status Budapeshstskogo memorandumu: dogovir, obovyazkoviy dlya vykonannya vsima yoho storonamy. – K., 2015.
23. Ministr oborony Prezydentovi Ukrainy schodo Ugody pro porjadok peremischennya yadernykh boepriypasiv z terytorii Ukrainy na zavodski bazy Rosiyskoi Federatsii (6 kvitnya 1992 r.) // Pavlo Hai–Nyzhnyk. Doctor istorychnykh nauk. Osobystyi sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: [http://www.hai–nyzhnyk.in.ua/doc2/1992\(04\)06.weapon.php](http://www.hai–nyzhnyk.in.ua/doc2/1992(04)06.weapon.php)
24. Nezavisimaya gazeta. – 1991. – 24 zhovtnya.
25. O ratyphikatsii Dogovora mezhdru Rosiyskoy Federatsiey i Ukrainoy o rossiysko–ukrainskoy gosudarstvennoy granitse: Federalnyi zakon ot 22.04.2004 № 24–FZ [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakonbase.ru/zakony/24-fz-ot-2004-04-22-o-ratifikacii>
26. O ratifikatsii mezhdru Rosiyskoi Federatsiey i Ukrainiyu po voprosam prebyvaniya Chernomorskogo flotu Rossiyskoy Federatsii na terytorii Ukrainy // Gosudarstvennaya Duma. Ofitsialnyi sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://asozd2.duma.gov.ru/main.nsf/%28SpravkaNew%29?OpenAgent&RN=363935–5&02>
27. Pavlenko A. Mina zamedlenogo deystviya // Zerkalo nedeli. – 2005. – 5 avgusta.
28. Platforma. – 2014. – 16 lypna.
29. Prikaz ministra oborony Ukrainy «Ob organizatsii neposredstvennogo upravleniya voyskami, dislotsirovannymi na terytorii Ukrainy» (23 hrudnya 1991 r.) // Pavlo Hai–Nyzhnyk. Doctor istorychnykh nauk. Osobystyi sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: [http://www.hai–nyzhnyk.in.ua/doc2/1991\(12\)23.military.php](http://www.hai–nyzhnyk.in.ua/doc2/1991(12)23.military.php)
30. Pro vazhke stanovysche, scho sklalosya pry formuvanni pershoi na Ukraini natsionalnoi brygady (13 serpnia 1992 r.) // Pavlo Hai–Nyzhnyk. Doctor istorychnykh nauk. Osobystyi sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: [http://www.hai–nyzhnyk.in.ua/doc2/1992\(08\)13.nats.brygada.php](http://www.hai–nyzhnyk.in.ua/doc2/1992(08)13.nats.brygada.php)
31. Pro ratyphikatsiyu Dogovoru pro druzhbu, spivrobitnytstvo i pertnerstvo mizh Ukrainiyu i Rosiyskoyu Federatsieyu: Zakon Ukrainy // Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyniy sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/13/98–%D0%B2%D1%80>
32. Pro ratyphikatsiyu Dogovoru mizh Ukrainoyu i Rosiyskoyu Federatsieyu pro ukrainsko–rosiyskyi derzhavnyi kordon: Zakon Ukrainy // Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyniy sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1681–15>
33. Protest proty ratyphikatsii «kharkivskykh ugod» yak test na zrilist opozytzii // Radio Svoboda. Ofitsiyniy sayt. – 2010. – 27 kvitnya [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.radiosvoboda.org/a/2026250.html>
34. Rosiysko–ukrainskie otnosheniya: sb. documentov 1990–1997. – M.: MSD RF, MID Ukrainy, 1998.
35. Svyatun O., Svyatun O. Budapeshskiy memorandum ta yogo spivvidnoshennya z Dogovorom pro nerozpovysudzhennya yadernoi zbroi // Viche. – 2014. – №20. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.viche.info/journal/4405/>
36. Sobranie zakonodatelstva Rosiyskoi Federatsii. – 1999. – №10.
37. Stenograma vystupiv kandydativ u Prezydenty Ukrainy V.Yanukovicha ta V.Yuschenka pid chas teledybativ na telekanali «Iter» (16 lystopada 2004 r.) // Pavlo Hai–Nyzhnyk. Doctor istorychnykh nauk. Osobystyi sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: [http://www.hai–nyzhnyk.in.ua/doc2/2004\(11\)16.teledybaty.php](http://www.hai–nyzhnyk.in.ua/doc2/2004(11)16.teledybaty.php)
38. Strategiya natsionalnoy bezopasnosti Rosiyskoy Federatsii do 2020 goda (utverzhdena i vviedena v deystvie Ukazom Prezidenta Rossiyskoi Federatsii №537 ot 12 maya 2009 goda) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>
39. Taemna dyplomatychna depesha posla SSHA v Ukraini V. Teylora: «Ukraina: Firtash rozpovidat pro sebe amerykanskomu uradyovu» (10 hrudnya 2008 r.) Wikileaks // Pavlo Hai–Nyzhnyk. Doctor istorychnykh nauk. Osobystyi sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: [http://www.hai–nyzhnyk.in.ua/doc2/2008\(12\)10.Taylor.php](http://www.hai–nyzhnyk.in.ua/doc2/2008(12)10.Taylor.php)
40. Taemna dyplomatychna depesha posla SSHA v Ukraini Dzh. Tefta [Pro zustrich i rozmovu z kolyshnim Prezydentom Ukrainy L. Kuchmoyu 2 lyutogo 2010 r.] // Pavlo Hai–Nyzhnyk. Doctor istorychnykh nauk. Osobystyi sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: [http://www.hai–nyzhnyk.in.ua/doc2/2010\(02\)\(..\).Tefft.php](http://www.hai–nyzhnyk.in.ua/doc2/2010(02)(..).Tefft.php)
41. Ternopil'ska obrada vymagae rozirvaty Budapeshskiy memorandum // Korrespondent.net. – 2009. – 28 serpnia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/948837–ternopil'ska–obrada–vimagae–rozirvati–budapeshskij–memorandum>
42. Teft Dzh. Ukraina: pytannya bezpeky v perebigu vyborchoi kampanii nadaetsya malo uvagy (sichen 2010 r.) // Pavlo Hai–Nyzhnyk. Doctor istorychnykh nauk. Osobystyi sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.hai–nyzhnyk.in.ua/doc2/2009.Tefft.php>
43. Transformatsiya natsionalnykh kontsepsiy bezpeky yak vidpovid na novi globalni ta regionalni vyklyky i zagrozy: dosvid Ukrainy ta NATO: zb. mizhnar. konf. – K.: NISD, 2012.
44. Ugoda mizh Rosiyskoyu Federatsiey i Ukrainoyu pro Chornomorskoyu flotu // Rossiysko–ukrainskie otnosheniya: sb. documentov 1990–1997. – M.: MID RF, MID Ukrainy, 1998.
45. Ugoda mizh Ukrainoyu i Rosiyskoyu Federatsieyu pro demarkatsiyu ukrainsko–rosiyskogoderzhavnogo kordonu (pidypsana 17.05.2010 r., ratyfiovana Ukrainoyu Zakonom №2466–VI vid 08.07.2010 r., nabrala chynnosti dlya Ukrainy 29.07.2010 r.) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_365
46. Ugoda mizh Rosiyskoyu Federatsiey i Ukrainoyu pro nevidkladni zakhody z formuvannya Viyskovo–Morskogo flotu Rosii ta Viyskovo–Morskoykh syl Ukrainy na bazi Chornomorskogo flotu // Rossiysko–ukrainskie otnosheniya: sb. documentov 1990–1997. – M.: MID RF, MID Ukrainy, 1998.
47. Ugoda mizh Ukrainoyu i Rosiyskoyu Federatsieyu pro parametry podilu Chornomorskogo flotu (28 travnya 1997 r.) // Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyniy sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_075
48. Ugoda mizh Ukrainoyu i Rosiyskoyu Federatsieyu pro pryntsypy formuvannya VMS Ukrainy na bazi Chornomorskogo flotu kolyshnyogo SRSR (3 serpnia 1992 r.) // Pavlo Hai–Nyzhnyk. Doctor istorychnykh nauk. Osobystyi sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: [http://www.hai–nyzhnyk.in.ua/doc2/1992\(08\)03.Chorn.flot.php](http://www.hai–nyzhnyk.in.ua/doc2/1992(08)03.Chorn.flot.php)
49. Ugoda mizh Ukrainoyu i Rosiyskoyu Federatsieyu pro podalshiy rozvytok mizhderzhavnykh vidnosyn vid 23.06.92 r. // Liga. Zakon. Zakonodatelstvo Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU92140U.html
50. Ugoda mizh Ukrainoyu i Rosiyskoyu Federatsieyu pro status ta umovy перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (28 травня 1997 р.) // Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyniy sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_076
51. Ugoda mizh Ukrainoyu i Rosiyskoyu Federatsieyu z pytan перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України // Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyniy sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_359
52. Ukaz Prezydenta Rosiyskoy Federatsii №24 ot 10 yanvarya 2000 goda «O Konceptsii natsionalnoi bezopasnosti» // Agentstvo voennykh novostey. – 2000. – 19 yanvarya [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.kremlin.ru/2004/>
53. Ukaz Prezydenta Ukrainy №1119/2010 «Pro rishennya Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 17 lystopada 2010 roku «Pro vyklyky ta zagrozy natsionalniy bezpetsy Ukrainy u 2011 rotsi» (17 lystopada 2010 r.) // [http://www.hai–nyzhnyk.in.ua/doc2/2010\(11\)17.RNBO.php](http://www.hai–nyzhnyk.in.ua/doc2/2010(11)17.RNBO.php)
54. Ukrinform. – 1992. – 22 lystopada.
55. Khartiya Ukraina–SSHA pro strategichne partnerstvo, 19 hrudnya 2008 roku // Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyniy sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=840_140
56. Khto lobiyuvav Budapeshskiy memorandum? // Vysnovky. – 2016. – 5 lyutogo [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://vysnovky.com/analytics/politics/2479–hto–lobiyuvav–budapeshskii–memorandum>
57. Scho take Budapeshskiy memorandum i chomu vin nam ne dopomozhe // Presa Ukrainy. – 2014. – 2 bereznia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://uapress.info/uk/news/show/17656/>
58. Yuschenko hotoviy povernuty Ukraini yryni status // Obozrevatel. – 2009. – 1 veresnya [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://obozrevatel.com/news/2009/9/1/213049.htm>

59. Yak pozbutysya yadernoho «schyta» // Lvivska Poshta. – 2009. – №10 (748). [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.lvivpost.net/suspilstvo/n/3127>

60. Joint Statement by President George W. Bush and President Viktor Yushchenko / A New Century Agenda for the Ukrainian–American Strategic Partnership, April 4, 2005 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2005/04/20050404-1.html>

61. Pifer S. Ukraine crisis' impact on nuclear weapons [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://edition.cnn.com/2014/03/04/opinion/pifer-ukraine-budapest-memorandum/>

62. World Economic Outlook Database / International Monetary Fund. – April, 2016 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/01/weodata/index.aspx>

Hai–Nyzhnyk P. P., Doctor of Historical Sciences, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences, Head of the Department of Historical Studies, Research Institute of Ukrainian Studies (Ukraine, Kyiv), Hai–Nyzhnyk@ukr.net

Budapest Memorandum: preconditions and consequences (not) guarantee national security of Ukraine

The article reproduced course and circumstances liquidation Ukrainian strategic deterrence forces (nuclear weapons) and the Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non–Proliferation of Nuclear Weapons (Budapest Memorandum) and their implications for National Security and Defense Council of Ukraine.

The publication contains the results of studies conducted with grant support of the State Fund for Fundamental Research competition project number F72 / 65–2016 «Historical background and contemporary social consequences of aggression of Russia against Ukraine 2014–2016 years».

Keywords: Budapest Memorandum, national security, nuclear capacity.

УДК 796.5(095)

Годя І. М.,
кандидат економічних наук, факультет «Туризму»,
кафедра туристичної інфраструктури і сервісу,
Ужгородський національний університет
(Україна, Ужгород), dz2352@gmail.com

СПОРТИВНО–ОЗДОРОВЧИЙ ТУРИЗМ У СВІТІ Й УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТИ

Здійснено порівняльний аналіз розвитку спортивно–оздоровчого туризму в світі та Україні. Підкреслено не лише велике соціальне значення (що впливає з його назви), а й економічну ефективність цього різновиду туризму. Відзначено значне зростання популярності спортивно–оздоровчого туризму у світі (насамперед, у США, Західній Європі, Китаї), а також недостатню його розвиненість в Україні. Визначено труднощі, з якими зіткнувся в своєму розвитку спортивний туризм у нашій країні (економічні проблеми розвитку суспільства, майже повна відсутність державної та громадської підтримки цього виду туризму, недосконалість, а в окремих випадках і відсутність сучасної нормативно–правової, методичної та інформаційної бази, яка б враховувала його реалії, внутрішні організаційні проблеми в самому туристсько–спортивному русі, що накопичилися за останні роки). Окреслені шляхи розвитку вітчизняного спортивно–оздоровчого туризму.

Ключові слова: спортивно–оздоровчий туризм, пішохідний туризм, водний туризм, велосипедний туризм, спелеотуризм, гірськолижний туризм, здоров'я, комерційний потенціал, США, Європа, Китай, Україна.

Протягом кількох останніх десятиліть у всьому світі спостерігається швидке зростання популярності туризму. Стрімке зростання питомої ваги міського населення і процеси урбанізації збільшують потребу в активному відпочинку, у зміні умов життя для зняття фізичної перевтоми і нервових перевантажень. Дослідження медиків та урбоекотологів дають підстави говорити про певну генетичну обумовленість туризму як «поклику генів» урбанізованої людини до хоча б тимчасового повернення до умов первинної природної екологічної ніші. Потяг до подорожей в людини був завжди.

У межах вітчизняної туристичної галузі чітко визначився окремий вид діяльності – оздоровчо–

спортивний (спортивно–оздоровчий) туризм (СОТ). Цей унікальний сегмент туризму виник на самодіяльних засадах з ініціативи туристів–аматорів. Він поєднує в собі спорт і відпочинок, виховує патріотизм і національну самосвідомість.

Як слушно зазначають В. Федорченко і Т. Дворова, оздоровчо–спортивний туризм має не лише велике соціальне значення, а й економічну ефективність. Фахівці підрахували, що людина, яка активно займається оздоровчо–спортивним туризмом, щороку заощадує для державного бюджету кошти, еквівалентні майже 400 дол. США (виплати з фонду соціального страхування на лікування, непрацездатність, оздоровлення тощо), тоді як держава витрачає на це лише 1 дол. США за рік [6, с. 12].

В результаті дослідження, здійсненого Т. Гриньовою і К. Мулик, вони отримали дані, які свідчать, що заняття спортивним туризмом у цілому мають позитивний вплив на розвиток фізичних якостей дітей, проте різні види туризму мають неоднаковий вплив на них. Так, швидкість, спритність і швидко–силові якості найбільше покращуються під впливом занять велосипедним туризмом, сила – під впливом занять водним туризмом, гнучкість – під впливом занять пішохідним туризмом. Тому для кращого розвитку усіх фізичних якостей необхідно, на їхню думку, поєднувати засоби тренувань з різних видів туризму [3, с. 15].

За комплексом природних умов і ресурсів Україна має всі можливості для розвитку найрізноманітніших видів активного відпочинку. Особливо великі перспективи не тільки національного, а й світового масштабу має пішохідний туризм (Крим, Карпати, Поділля), водний (річки, озера, моря), велосипедний (гори і височини країни), спелеотуризм (Поділля і Крим), гірськолижний туризм (Карпати і Крим). Проте ці можливості поки що використовуються в нашій країні неповною мірою. Вважаємо, що для поживлення цього важливого виду туризму потрібно використовувати зарубіжний досвід розвитку спортивно–оздоровчого туризму.

Значний внесок у дослідження теми належить таким провідним українським і зарубіжним науковцям, як А. Александрова, І. Афанасьєв, М. Біржаков, О. Булашев, Ю. Грабовський, Т. Гриньова, Т. Дворова, В. Дехтяр, О. Дмитрук, О. Король, К. Мулик, П. Масляк, Б. Моргунов, Л. Нікішин, І. Петрова, В. Руденко, В. Сенін, Я. Серкіз, О. Скалій, Т. Скалій, В. Соколов, В. Стафійчук, Л. Устименко, В. Федорченко, С. Фокін, Н. Фоменко, В. Цибух, Ю. Щур та ін.

Не викликає сумніву той факт, що спортивно–оздоровчий туризм впливає на такі ключові галузі економіки, як транспорт і зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання й інші, тобто виступає своєрідним катализатором соціально–економічного розвитку. Туризм взагалі й спортивний та оздоровчий зокрема став одним найприбутковіших видів бізнесу у світі. За даними Всесвітньої туристської організації (ВТО), він використовує приблизно 7% світового капіталу, з ним зв'язане кожне 16–е робоче місце, на нього доводиться 11% світових споживчих витрат і він дає 5% всіх податкових надходжень. Ці цифри характеризують прямий економічний ефект функціонування індустрії спортивного туризму. Розвинутий оздоровчий туризм називають одним з головних феноменів ХХ століття.